

KÖNYVESPOLC

GYÖRFFY ISTVÁN:

A Fekete-Körös völgyi magyarság

A Fekete-Körös völgyi táj- és népmismereti tanácskozás keretében tartandó *Néphagyomány és nemzeti művelődés* című témakör szerves része Györffy István *A Fekete-Körös völgyi magyarság* című könyvének megismerése. Ez azért is aktuális, mert Györffy István száz évvel ezelőtt kezdte meg e táj magyarságának kutatását. Ebből az elgondolásból kiindulva adta ki e kötetet hasonló kiadásban a *Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság*.

Györffy István már gimnazista kora óta szenvedélyesen járta be Magyarországot tájait. Ez a barangolás akkor öltött céltudatos formát, amikor 1906-ban a Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának gyakornoka lett. További tevékenységének meghatározója lett Bátyk Zsigmond *Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére* című kézikönyvének megjelenése, aki célul tűzte ki a néprajzi szempontból ismeretlen vidékek néprajzi anyagának fényképezését és a tárgygyűjtést. Ebben a hézagpótló munkában vállalt oroszlánrészt Györffy István, elsőként a Fekete-Körös völgyében etnikai elzártságban élő magyarság felkutatásával.

Első, rövid kutatóútjára 1910 decemberében került sor Belényesen és környékén, a valódi kutatást 1911. augusztus 6. és szeptember 20. között végezte. Útnaplójából kiderül, hogy 45 nap alatt merre járt, milyen településeken gyűjtött adatokat. Talán érdemes megemlíteni ezeket a településeket: Belényes, Köröstárkány, Tárkányka, Dragánfalva, Henkeres, Váradfenes, Körösjánosfalva, Belényessonkolyos, Magyarcséke, Magyarremete, Gyanta, Kisháza, Tenke, Tenkegörbéd, Nagyszalonta, Szombatság, Venterrogoz, Belényesújfalv, Vaskoh. Mindegyikben többször is gyűjtött adatokat. Nem véletlenül soroltam fel, mert ezek közül több már akkor részben elrománosodott, mára pedig kimondottan román települések lettek, mint Tárkányka, Dragánfalva, Henkeres, Magyarcséke, Kisháza, Szombatság, Venterrogoz, Vaskoh, de részben Tenke és Nagyszalonta is. Ezt azért hangsúlyozom, mert ezeket a helységeket is tanulmányozva, adatokat gyűjtve tudta kimutatni a különbségeket és hasonlóságokat a magyar és a román építkezés, szokásvilág, viselet között. Erről a kutatóútról 394 tárgyat leltároztak be a Néprajzi Múzeum gyűjteményébe, legnagyobb része textil és kerámia, valamint számos berendezési tárgy. A múzeumba behozott 26 határ- és dűlőterképet, továbbá közel százötven fényképfelvételt készített régi üveglemezes fényképezőgéppel. A begyűjtött tárgyak legnagyobb része Köröstárkányból és Belényesből származik, kisebb része a következő falvakból: Kisnyégerfalva, Várasfenes, Tatárfalva, Vaskoh, Gyanta, Szombatság, Mérag, Henkeres, Rogoz, Albest, Tárkányka, Dragánfalva, Lehecsény és Dusafalva.

1912-ben megjelent *A Fekete-Körös völgyi magyarság viselete* című tanulmánya a Néprajzi Értesítőben. Településföldrajzi tanulmányához még 1913 szeptemberében kiegészítő gyűjtést végzett, és a Földrajzi Közlemények 1913. évi utolsó, 10. számában jelentette meg 11 térképmelléklettel. 1915-ben a Földrajzi Közleményekben adta közre a *Dél-Bihar népesedési és nemzetiségi viszonyai negyvedfélé száz év óta* című munkáját. Az *Ethnographia* 1916. évi XXVII. évfolyamában közölte a *Babo-*

nás hiedelmek és szokások a feketekörös-völgyi magyarságnál című dolgozatát. 1917-ben a Néprajzi Értesítőben jelent meg két részletben a *Dél-Bihar falvai és építkezése* című tanulmánya.

A településre és népesedésre vonatkozó három nagyobb tanulmányt 1942-ben másodszor is leközölték a *Györffy István munkái I. Magyar nép – magyar föld* című kötetben. 1986-ban újra kiadták, amely sokkal szűkösebb, nincsenek benne a határtérképek és falualaprajzok, azonban a szerkesztést végző Gy. Ruitz Izabella eddig kiadatlan fényképekkel gazdagította a Néprajzi Múzeum fényképtárából. A jelen kötet erről a könyvről készült hasonmás, amelyet 2009 decemberében adtunk ki. A kötet – a szerző alapvető munkái alapján – négy fejezetre oszlik: A Fekete-Körös völgyi magyarság települése, Építkezés, Viselet, Babonás hiedelmek és szokások.

Az első fejezet a Fekete-Körös-völgyének történetével, a település földrajzával és a magyar községek leírásával foglalkozik. A települések történetét nemcsak az írott emlékek alapján írja le, de felsorolja az ezzel kapcsolatos népi hagyományokat, hiedelmeket is. Állítja, hogy az itteni népek nem Erdélyből származnak. Idézek a könyvből: „Tárkánytól Tenkéig egy nyelvjárást beszél a nép, jóllehet több szigetre van szakítva, tehát vagy egy helyről telepítették őket, vagy kezdetől fogva hosszú századokon át együtt laktak, s csak később szakadoztak szét az oláhok közbékelődése folytán. Mivel pedig a történelem semmiféle nagyobb telepítésről nem tud, ellenben a mai magyar községek már az Árpád-korban is fennállnak, s hogy magyarok voltak, 1294-ből már oklevél is bizonyítja.” Megállapítja, hogy a mai lakosság az Árpád-kori magyarság leszármazottja. Ő sem tudja tisztázni, amely a mai napig sem sikerült, hogy egyes falvak lakossága székely eredetű lenne. Röviden foglalkozik a románok elterjedésével is. A településföldrajzi részben földrajzi-, geológiai ismereteket közöl, a természeti kincseket taglalja, majd olvashatunk az állattenyésztésről és a földművelésről, de megismerkedhetünk a családnevekkel is. Ezután a magyar községek részletes leírása következik.

A következő fejezet az építkezés. A falvak elhelyezkedése főleg utak és patakok mentén. Tipusa erdélyi, melynek van egy főutcája, ez egyben közlekedési út, s néhány mellékutca vagy sikátor. Régen minden utca végén kapu volt. A házak az utca vonalára merőlegesen állnak, de a csűr párhuzamos az utcával. Az utca, a ház, a csűr és a szomszéd ház négy oldalról zárja be az udvart. A csűr mögött van a szénáskert, azon túl a gyümölcsös- és veteményeskert. Ismerteti a kerteteket, kerítéseket, kapukat.

A következő fejezet a népviselettel foglalkozik. Főleg a Felső-Körös-völgy viseletét ismerteti, összehasonlítja a romániséggel, valamint az alsó völgy letűnt viseletét. Részletesen tárgyalja a férfi- és női viseletet. Megismerhetünk itt több olyan elnevezést, amely már eltűnt, mint a *tűsző, gyűszű, nimetes ing, bokréta, küszök, köce, guba, daróc, berhe, bacskar, kapca*, vagy a női viseletnél: *pendej, baldagfűsű, puszli, mente, lékri, főr*. A negyedik fejezetet a babonás hiedelmek és szokások alkotják. Elég sok adatot sikerült összegyűjtenie az 1910-es évek akkori népi babonás hitvilágából. A kötet függelék is közöl, a következő témakörökből: kismesterségek,

belényesi fazekasok, valamint Fekete-Körös-völgyi tájszók.

Zárásként még annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy bár Győrffy István egyes megállapításai mára már elavultak az újabb kutatások tükrében, munkája most is megkerülhetetlen egy kutató számára, aki e terület néprajzával vagy történelmével akar foglalkozni. E kötet megismerésével nem csupán a magyar néprajz és a településtörténet, hanem magyarságismeretünk is nyerni fog.

Dukrét Géza

Sárvár története írásban, képekben

„Hittem, hogy az inkognitót halálomig meg tudom tartani.” B. Németh Lajos kézzel írott önéletrajzának és önvallomásának egyik sarkalatos mondata ez az idézet. Sok mindenre, munkásságának és szellemi hagyatékának megértéséhez ez a mondat adja a kulcsot. Az amatőr helytörténész és jól rajzoló, festegető ember munkásságára, az azonos vallás és érdeklődés képesen elődöm: Solymár Gábor evangélikus lelkész figyelt fel. Ő volt az összekötő kapocs a tetemes kézirat szerzője és a kötet szerkesztője között. A Sárvári Evangélikus Lelkészi Hivatal polcai méteres szakaszt foglalnak el a Lajos bácsi által ránk hagyott kéziratok.

B. Németh Lajos 1915. december 6-án született Rákospalotán. Származási helyként mégis Beledet tekintette, ahol ősei és ő maga is huzamosan élt. Erre utal a neve elé írt B. betű. Eredetileg kertésznek tanult, de vasutas-ként élte le az életét. A második világháborúban több évi katonáskodás és szovjet hadifogság után 1947-ben került Sárvárra, az őszi cukorrépakampány idején. 1951-ben kötött házasságot Horváth Margittal, sajnos gyermekük nem született, meghitt kapcsolatukat feleségéről készített sok rajz és festmény tükrözi. Tízévi özvegyesség és 14 évi betegeskedés után, 2003. március 1-jén adta vissza lelkét Teremtőjének. A sárvári temetőben nyugszanak mindketten.

Hatalmas életművet hagyott hátra B. Németh Lajos. Összesen 85 kézzel írott és rajzolt kötetet. Kondora István polgármester a könyvhöz írt előszóban „a múlt emlékének tárházaként” méltatja, ami a sárváriak számára „iránytű” lehet a jövőben. A hatalmas anyag válogatását és szerkesztését Katalin Németh József ny. iskolaigazgató, helytörténész végezte el, több évi munkával. A szerkesztőnek legutóbb megjelent kétkötetes munkája: Vas megye kastélyai és kúriái címmel, bizonyára tágabb körben is ismert az érdeklődők előtt.

A múltba szívesen visszajáró szerző könyvtárakat, levéltárakat, múzeumokat, temetőket és számos helyszínen, még első adatközlőket látogatott, lejegyezve és lerajzolva rögzítette az információkat. Amint megjegyezte: „mindezt magán használatra”. A szerkesztő szakmai kiválóságát mutatja, hogy az óriási kéziratanyagban meglátta a rejtett kincset és elvégezte a szakszerű feldolgozást. A magányújtemény ezzel közkincsé, sőt forrás értékű művé vált.

Két nagy részből áll a könyv, amint a címe is erre utal: Sárvár története írásban, képekben. Ez a két fő rész még két-két fejezetre osztható, belső logikája és tartalma szerint. Olvasmányossá ázzalát válik a mű, hogy elkülönül a két fő rész, de ahol a szerkesztők jónak látták, ott a szöveg érthetőségét egy-egy rajz beszúrásával segítették. Ugyanígy a rajzokból, grafikákból álló fejezetben is láthatóvá tették az eredeti, megértést segítő jegyzeteket. A nyomdai kivitelezést is az igényesség jellemzi. Végig megjelenik minden oldalon egy keskeny, de elégséges

színezett margó, ami az oldalszámokat azonos magasságban, a fejezet címeiket eltolva hordozza. Az olvashatóságot megfelelő betűmérettel és kiemelésekkel, elválasztásokkal segítik. A tartalom az, ami leginkább lenyűgöző. Erre az elején egy mottóval választott idézet is ráirányítja a figyelmet: „Aki nem ismeri múltját, az nem él, az tenyészik.”

Sárvár történetét leíró első rész 150 oldal, 6 fejezetről áll. Ezek a következők: Sárvár történetéről röviden. A város kialakulásáról, a római időről, a honfoglalás idején és a középkori városiasodáson át, az uradalom, azaz a vár és a mellette lévő város életével ismert meg minket. Az egykori lakók névsora és a házak számozását tartalmazó térkép, az egyre szaporodó középületek, majd az újabb lendületet adó iparosodás, korabeli érdekességeket is bemutatva. A Sörös nevű hely és környéke, azaz a valamikori sáncos terület élete tárul fel a folytatásban. A városi köztemető rövid története, az elmúlás földjén, egy polgári város értékrendjére tanít. Parcelláról – parcellára haladva az adatok nyomán, családok sorsa és élete elevenedik meg. Sári és a sári templom története közé fonódik Tinódi Lantos Sebestyén legendás alakja.

Péntekfalú és az óvár története a kezdetek földjét jelenti. Ide utal a castrum nigrum és a Bassiana településnév. A Hegyközségről nem is gondolná az ember, hogy mennyi levéltári forrás található rá vonatkozóan. A közeli vízfolyásokon működő malmok és a jól termő hegyet rendeletek védtek, illetve rendszabályozták.

Rábasömjén – valamikori – község történetét külön bemutatja a szerző, a település név változataitól kezdve, a lakosság kicserélődött részein át, a templom méretbeli és formai változásaival együtt. A hitújítás és a gazdasági körülmények változása is azt mutatják, hogy milyen nagy és tanulságos idők vannak mögöttünk.

Sárvár története évszámokban. Az első nagy fejezet második részében 894-től 1993-ig követhetjük időrendi sorrendben az eseményeket. Ez a rész nagyon jól foglalja össze az előzőekben leírt eseményeket, nagyobb összefüggéseket is megmutatva. Szinte címszavakban, vagy rövid mondatokban mondja el a történelmi események lényegét. Fontos személyek adatait, életbe léptetett törvények, statisztikai kimutatások, nemzetiségek és felekezetek változásainak tükrébe tekinthetünk. Ezt a részt zárja a város egykori és mai utcanév változásait felsoroló lista.

Várostarténeti rajzokat és grafikákat találunk a könyv második fő fejezetében, ami a terjedelmnek több mint a felét adja, közel 200 oldalon. A várost bemutató első térképvázlatoktól komplett utcatorok valamikori képét, az ott lakók nevével együtt olvasva, elámul az ember. Oldalról-oldalra lapozva, szinte időutazásba kerül az olvasó. Teljesen személyes, elképzelhetővé, megélhetővé válik az amúgy megfoghatatlan és letűnt idő. Meg merem jósolni, hogy sokan lesznek hálásak ezért a könyvért. A legegyszerűbb eszközökkel: ceruzával és jegyzetfüzettel olyan dokumentumgyűjteményt hozott létre a szerző, hogy az sok dokumentumfilm felülmúl.

Köszönet városunk vezetőinek, hogy a könyv kiadását finanszírozták. A kollektív emlékezet erősítésével a város jövőjét szolgálták.

(Az életrajzi részt írta és a sajtó alá rendezésben közreműködött: V. Molnár Zoltán. Kiadta: Sárvár Város Önkormányzata. Nyomdai munkák: Újsziget-Rota. Sárvár, 2010. 404 p.)

Gyarmati István

Megrázó, méltó mementó

Motil László (1933–) több mint egy évtizednél is hosszabb helytörténeti kutatásainak legújabb gyümölcse a *Tardos helytörténeti füzetek* immár 8. darabja a falu történetjének legmegrázóbb korszakát, a XX. század két világháborús Tardoshoz kapcsolható eseményeit, megmaradt dokumentumok alapján mutatja be. Miként a sorozat korábbi darabjainak jó része a *Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban* című kötet is társszerzővel íródott. *Bártfai Ilona* történelemtanár, történész a legnagyobb értékét a könyvnek abban látja, hogy kollektív munka, együttműködés során gyűlte a fotók, tábori lapok, visszaemlékezések. E közös munka, anyaggyűjtés során és a megírás, szerkesztés értő közreműködésével szinte a 24. órában sikerült emléket állítani azoknak az embereknek, akik a falu vérzivataros fél évszázadában éltek, s akaraton kívül jutott neki osztályrészül a mostoha sors és a ma már elképzelhetetlen szenvedések sora. Mint cseppben a tenger, a falu akkori lakóinak és fegyverfogható férfainak sorsa, egyéni és csoportos kálváriája tükrözi a magyar érzésvilágot, sőt valamelyest az európai történelem egy szeletének is lenyomata „kicsiben”. Ezt persze csak idézőjelek között szabad leírni, mert mint a könyvből kiderül: az emberi sorsok, tragédiák előtti tisztelgés, méltó megemlékezés a mérhetetlen szenvedésről emberi kötelesség, – és bizony a nagy és nemes dolgok közé tartozik.

A kötet három részre tagozódik. Az első fejezet az I. világháborút megjárt 450 tardosi közül a templom falán látható emléktáblára 1929-ben helyi márványba vésett 61 halottnak kíván emléket állítani. Sajnos a múltó idő miatt „kevés az esély arra, hogy... az emléktáblára vésett neveiken túl, háborús sorsukat a személyes életúttal bővítve könyvben is örízze a falu.” Ez hét személy esetében sikerült csak, ilyen részletességgel, viszont-va-mennyiük nevét közlik. Fotók, térképek, régi dokumentumok másolatainak egybeszerkesztésével, olvashatóssá tételével idézik a kort, az eseményeket és az ezek sodrában küzdő tardosiakat. Méltó emléket állítva nekik.

A második fejezet hozzánk közelebb eső kort, a második világháborút idézi még fellelhető helyi dokumentumainak segítségével „Trianon gyermekeinek”, – a reviziónak és a nagyhatalmak vetélkedése áldozatául esetteknek állít emléket. A tardosi II. világháborús emlékmű gondolata 1987-ben merült fel, a megyében elsők között készült el 1991-ben. Helyi művészek munkája, helyi vörösmárványból. És itt e fejezet helyi gyűjtő és helyhez kötődő történész tollából íródott. A székesfehérvári 3. Honvéd gyalogezred tata-tóvárosi zászlóaljában és a komáromi 22. gyalogezrednél szolgált és a keleti fronton „valahol Oroszországban...” vesztette életét a tardosi katonák többsége. Személyek, hadszínterek, magyarító történelmi tények, személyes emlékek: kézzel írt sorok, aggodás az otthoniakért, a bajtársakért, – a soha vissza nem tértek utolsó életjelei. 160 név és életrajz, melyek végén ott áll: elűnt, elesett, fogságban halt meg, a háború végnapjaiban magyar földön vesztette életét. Halottá nyilvánítási jegyzőkönyvek, temetések képei...

Megrendítők e sorok, képek, ha lehet, még megindítóbb a kötet harmadik fejezete. „Gyermekeink – leventéink – a tűzvonalban” című rész. Külföldre hurcolt gyermek „katonák” megpróbáltatásai, visszaemlékezései. Izgalom, örömmök, szenvedések. Emberi tragédiák, civil áldozatok, a malomvölgyi gyermekáldozatok (1951); nagyapák, apák és nagybátyák nélkül felnőtt nemzedék, csonka családok, özvegyek, árvák...

Mindezt felmutatja a *Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban* című kötet, érezhető a kor légköre, kirajzolódik belőle a lényeg: két ilyen sok hosszú időn át érezteti hatását a népben, nemzedékekben, kis és nagyobb közösségekben, s ezáltal a történelem tovább marad eleven, mint más szerencsésebb országokban.

„Ez egy valós, szívhez szóló könyv, melyben mindnyájan benne vagyunk rokonaink s az ő sorsuk által.”

(Bártfai Ilona – Motil László: *Tardos hősei és áldozatai a két világháborúban*. Tardos helytörténeti füzetek 8. Faluvédő Egyesület. Tardos, 2010. 138 p., ill.)

Horváth Géza

Honismereti Bibliográfia

Sarány István: Erdélyi Fioretti. Ferencesek kényserlakhelyén. Pallas-Akadémia. Csíkszereda 2010.

Sárvár fejlődése a rendszerváltozástól napjainkig. Szerk.: *Csapó Tamás*. Fénykép: *Pajor András*. Sárvár Város Önkormányzata. Sárvár 2010. 98 old.

Savaria: a Vas Megyei Múzeumok Értesítője. Szerk.: *Illés Péter*. Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szombathely 2010. 315 old. – A tartalomról: *Balogh Lajos*: Az őrvideki rétektől a vietnami őserdőkig – emlékezés Jeanplong József (1919–2006) és munkásságára; *Vig Károly* – *Merkel Ottó* – *Nagy Ferenc*, és mások: Sitke – Öregcsér, különleges természetmegőrzési terület bogárfaunisztikai vizsgálata; *Szinetár Csaba*, *Keppel Csilla*, *Puskás Tamás*, *Kiss Gábor*, *Tóth Gábor*: A Smidt Múzeum „teve múmiája”. *Vágusz Anina*: Magyar-csesztvei báró Miske Kálmán (1860–1943) élete és tudományos tevékenysége; *Ilon Gábor* – *Nagy Marcella*: Két újabb kelta-kori temető Vas megyéből – jelentés a Bucsú-Rétmelléki dűlőben és a Genesapáti-Besenyő szigetén végzett feltárások eredményeiről; *Pap Ildikó Katalin*: Koporsós temetkezések Szombathely-Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjében; *Kriszán Zsu-*

zsanna: Pénzzel keltezett sírleletek Vas megye Árpád-kori temetőiben; *Nagy Zoltán*: Órségi Táj- és Népkutató Tábor: Szalafő – Óriszentpéter, 1940–1941; *Kemény Katalin*: Az Órségi Táj- és Népkutató Tábor szalafői házlapjai; *M. Kozár Mária*: Lülük István néprajzi adatai a XIX. század elejéről; *Illés Péter*: Paraszti szőlőhegyek elfeledett táji, épített és tárgyi öröksége a Hegyhát és Farkas-erdő vidékén; *Kolnhofer Vince*: Adalékok a nyugat-magyarországi (szláv) korridor történetéhez; *Gereben Zsófia*: Egy XIX. századi szablya dísztokjának restaurálása; *Zágorhidi Czigány Balázs*: Új múzeum a régi falak között – új szakmai profilk kialakítása a vasvári Helytörténeti Múzeumban 1999–2009; *Tóth Kálmán*: Eseményleltár 2009.

Sopron. Magyar várostörténeti Atlasz 1. Szerk.: *Szende Katalin*. Kiadja az MTA Várostörténeti Albizottsága. Sopron 2010.

Sövidék. Szovata közművelődési folyóirata. Főszerk.: *Szolláth Humor*. Szovata 2009. 2. 96 old. – A tartalomról: *Szolláth Humor*: A szovátai református felekezeti iskola a két világháború között; *Kovács Mózes*: Országos kirándulás szervezése az Ady Endre középiskolá-